

Kyrkbyn

Dop, skolgång, konfirmation, giftermål, sockenstämmor och begravningar. Det fanns många anledningar för människorna i bondesamhället att besöka kyrkplatsen. Under en stor del av vår historia, från medeltiden och långt in på 1800-talet, var kyrkplatsen på landet de flesta människors centrum, inte torget i staden. 1850 bodde nio av tio svenskar på landet och 1910 var siffran sju av tio.

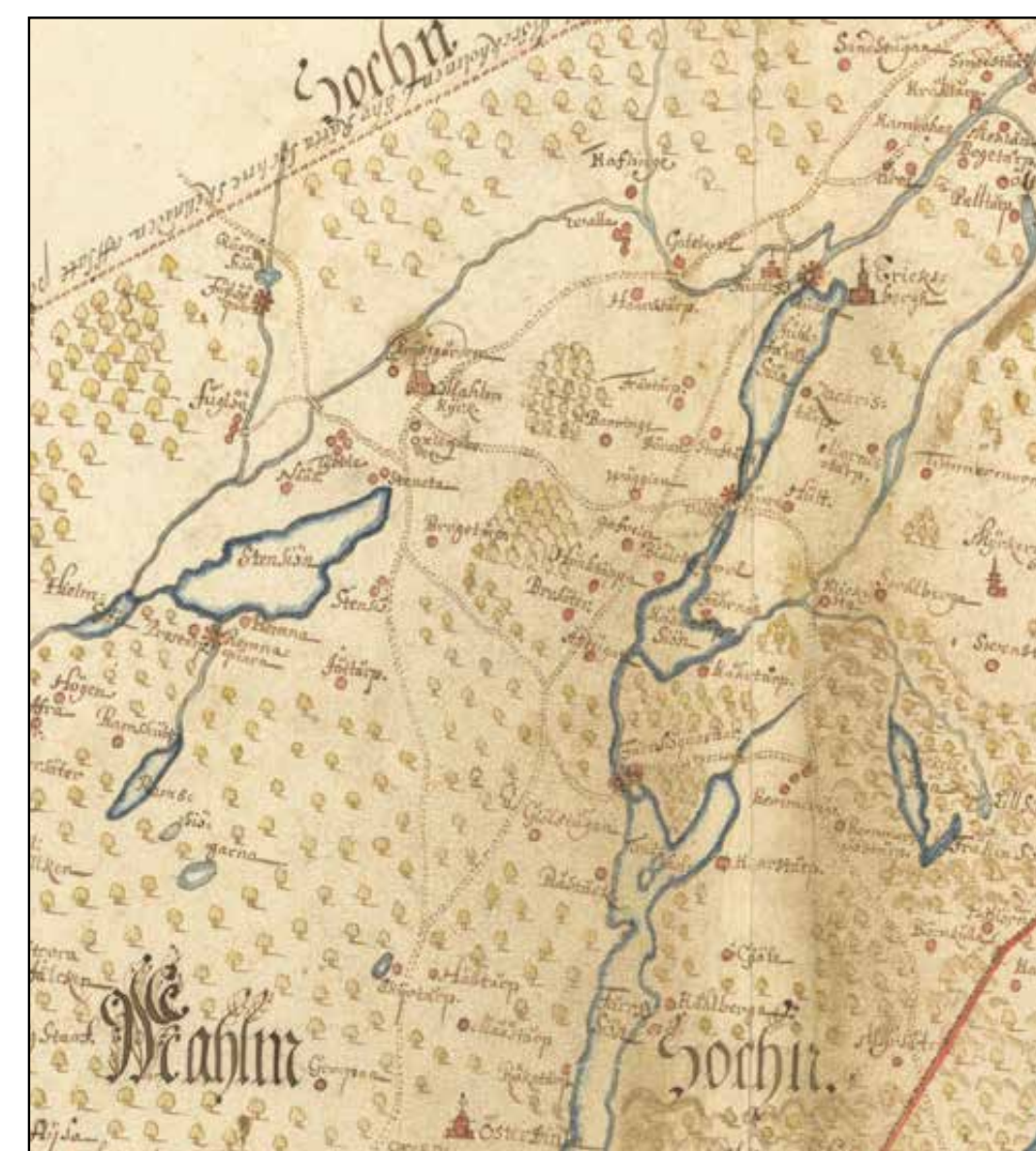
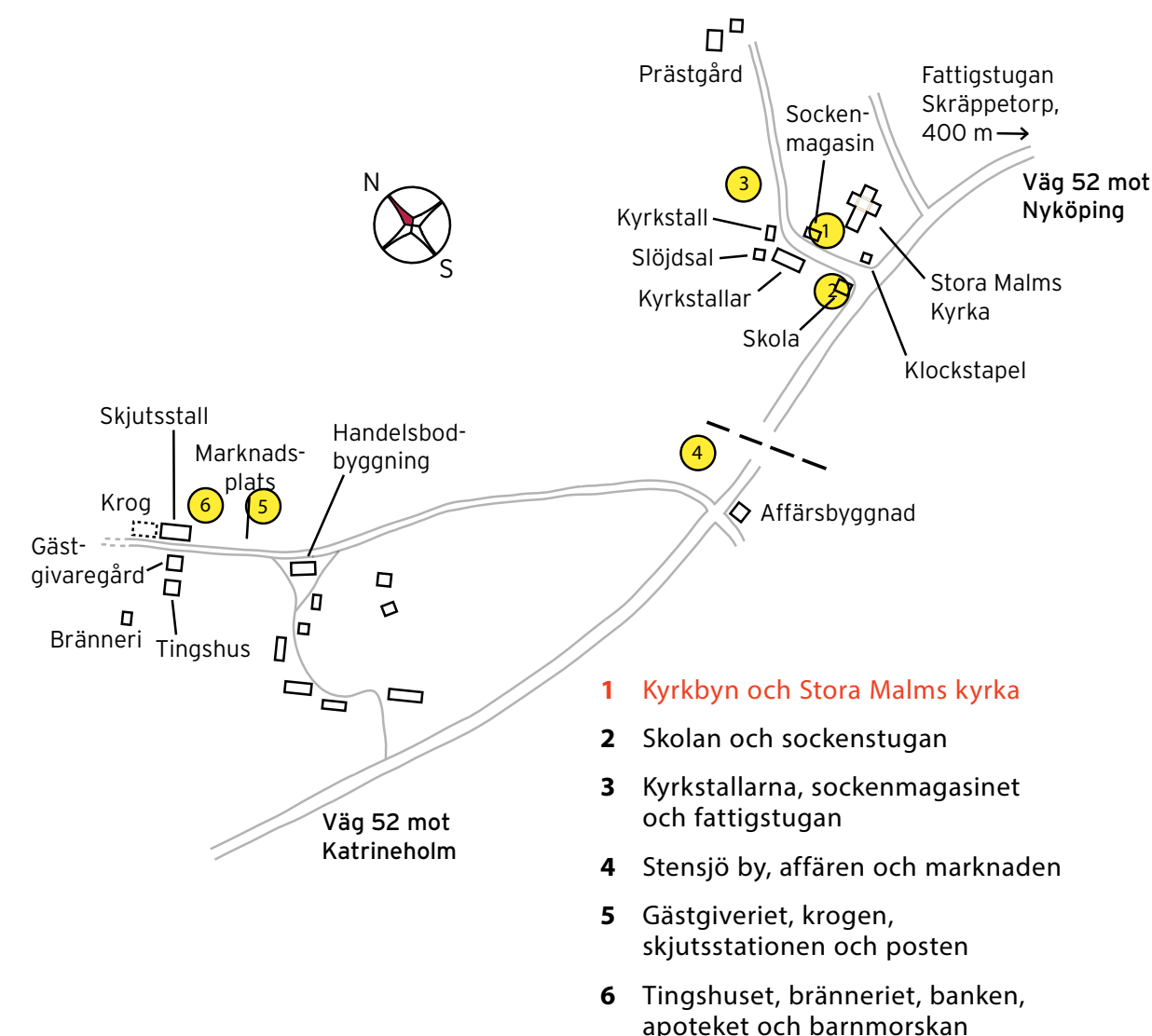
I kyrkolagen stod det att alla i socknen var tvungna att gå på gudstjänst i kyrkan varje söndag. En socken utgjordes av de byar, gårdar och torp som hörde till samma kyrka. Från kyrkplatsen spreds budskap från kyrka och stat. Här samlades sockenborna för rådslag och skvaller och härifrån sköttes socknens gemensamma angelägenheter på speciella möten - sockenstämmor - där socknens jordägande bönder fick delta. Detta självstyre har gamla anor och var en föregångare till vår tids demokrati. Läs mer om detta på skylt nummer 2.

Runt kyrkan byggdes olika hus som hade med socknens gemensamma angelägenheter att göra; sockenstuga, fattighus, prästgård, skola, sockenmagasin och kyrkstallar.

Här vid Stora Malms kyrka finns dessa byggnader kvar, förutom sockenstugan. Fattigstugan, Skräppetorp, ligger 400 meter sydost om kyrkan på vägen mot Nyköping, och är idag privatbostad.

I närheten av kyrkbyarna fanns ofta fler verksamheter, som gästgivaregård, tingshus, postkontor och bank. Sådant hamnade ofta en bit från kyrkplatsen. Kanske var anledningen att man inte ville ha den bullriga gästgivaregården nära kyrkan. Detta märks tydligt här i Stora Malm, där gästgivaregården byggdes i Stensjö by, en kilometer väster om kyrkan på vägen mot Katrineholm. Mer om Stensjö by finns att läsa på skylt nummer 4-6.

När järnvägen drogs genom Sverige under 1800-talets senare hälft, flyttades landskapets centrum. Järnvägen drogs ofta genom obebyggda trakter för att dessa skulle växa ekonomiskt. I Stora Malms socken lades järnvägsstationen i närheten av Katrineholms gård, nio kilometer öster om bondesamhällets centrum. Detta ledde till att sockencentrum flyttades dit.



Del av Stora Malms socken på Anders Anderssons karta från 1677.



Torpet Betlehem i Stora Malms socken, 1895. Mannen längst till höger är nattbanmästare vid järnvägen, vilket syns på hans uniform.



Vinter utanför kyrkan i början av 1900-talet.

tema när kyrkan var centrum i bygden

Stora Malms kyrka

Enligt kyrkolagen måste alla församlingsbor samlas i kyrkan på gudstjänst varje söndag. Både världsliga och religiösa budskap spreds från predikstolen. Nya lagar och förordningar, nya rön inom jordbruket, moralföreskrifter och religiösa rättesnören blandades med tillkännagivanden om vigslar och dödsfall. Kyrka och stat var starkt sammankopplade sedan år 1593. Då fastslogs den lutherska läran i Sverige, och kyrka och stat blev till en enhet.

Prästen förkunnade religionen och var ordförande i sockenstämman. Den viktigaste delen av prästens lön var prästgården med dess jordbruk. Som komplement fick prästen tionde från bönderna. Det innebar att han fick en del av det de producerade. 1/3 av tiondet gick direkt som lön till prästen, resten fördelades på olika saker, till exempel till biskopen, fattigvården och underhåll av sockenkyrkan.

Under upplysningstiden på 1700-talet gick prästen i täten för flera av samhällets nymodigheter. Han var den förste som lät dika ut sina åkrar, odla den nya rotfrukten potatis och vaccinera sina barn. Prästfruns roll var också viktig. Hon var gudmor, klädde brudarna i prästgården och rådfrågades vid sjukdomar.

Även om prästen var sockens andliga ledare, så utsågs och avsattes han av krafter utanför kyrkans makt. Under 1600-talet och framåt tillämpades patronatsrätt i

Sverige, vilket innebar att en enskild person kunde tillsätta vem som skulle leda församlingen. Patronatsrätten var kopplad till jordäggande och vanligen var det en adlig ägare till gods eller sätesgård i socknen som var med och valde och avsatte prästen. Stora Malms socken dominerades genom århundradena av storgods som Ericsberg och Stora Djulö. 1766 övertog David Henrik Hildebrand på Ericsberg patronatsrätten till kyrkan från godset Stora Djulö. I gengäld åtog sig Ericsbergsgodset att bekosta flera av byggnaderna på kyrkplatsen såsom kyrkstallet, skolan och prästgården Öja. Patronatsrätten avskaffades först 1921 i Sverige.

Stora Malms kyrka byggdes på 1200-talet och bestod av långhus och kor. Att kyrkan var av stor betydelse märks på storleken; 180 kvadratmeter. I slutet av medeltiden byggdes sakristia och vapenhus. På 1700-talet byggdes kyrkan ut eftersom befolkningen ökade. Vid denna tid kalkades målningar från 1600-talet över och korsarmar byggdes till. Den senaste renoveringen gjordes år 1910. Då togs 1600-talsmålningen delvis fram, långhus och kor byggdes om och nya bänkar sattes in. Klockstapeln är från år 1736. Där finns ett ur tillverkat år 1766 av sockenbon och urmakaren Per Larsson Nyberg i Ändebol. Storklockan är äldst, från år 1501. Sedan 2002 ingår Katrineholms och Stora Malms församlingar i ett gemensamt kyrkoråd.



Bilderna ovan visar prästgården, tidigt 1900-tal. Prästgården byggdes omkring 1790. Storleken tyder på att kyrkoherden i Stora Malm styrde över en rik socken. Prästgården flyttades i slutet av 1800-talet för att ge plats åt en större kyrkogård. Idag finns bara huvudbyggnaden kvar och är privatbostad.



Till vänster: Prästfrun Beskow i prästgården år 1923.

Till höger: Prästen Beskow och barn utanför kyrkan, troligen 1920-tal.

tema när kyrkan var centrum i bygden

Skolan

Reformationen på 1500-talet innebar att Sverige gick från att vara katolskt till att bli ett lutherskt protestantiskt land. Kyrkan krävde att alla människor skulle kunna läsa bibeln på svenska. Tack vare detta var läskunnigheten hög bland Sveriges folk.

Lagen om obligatorisk skola kom år 1842. Det innebar att det i varje församling senast fem år senare skulle finnas minst en skola med utbildad lärare. Barnen skulle börja i skolan senast de fyllt nio år, men fick undervisas hemma om deras kunskaper kontrollerades med jämna mellanrum. Men det dröjde innan den nya skolformen innefattade alla barn.

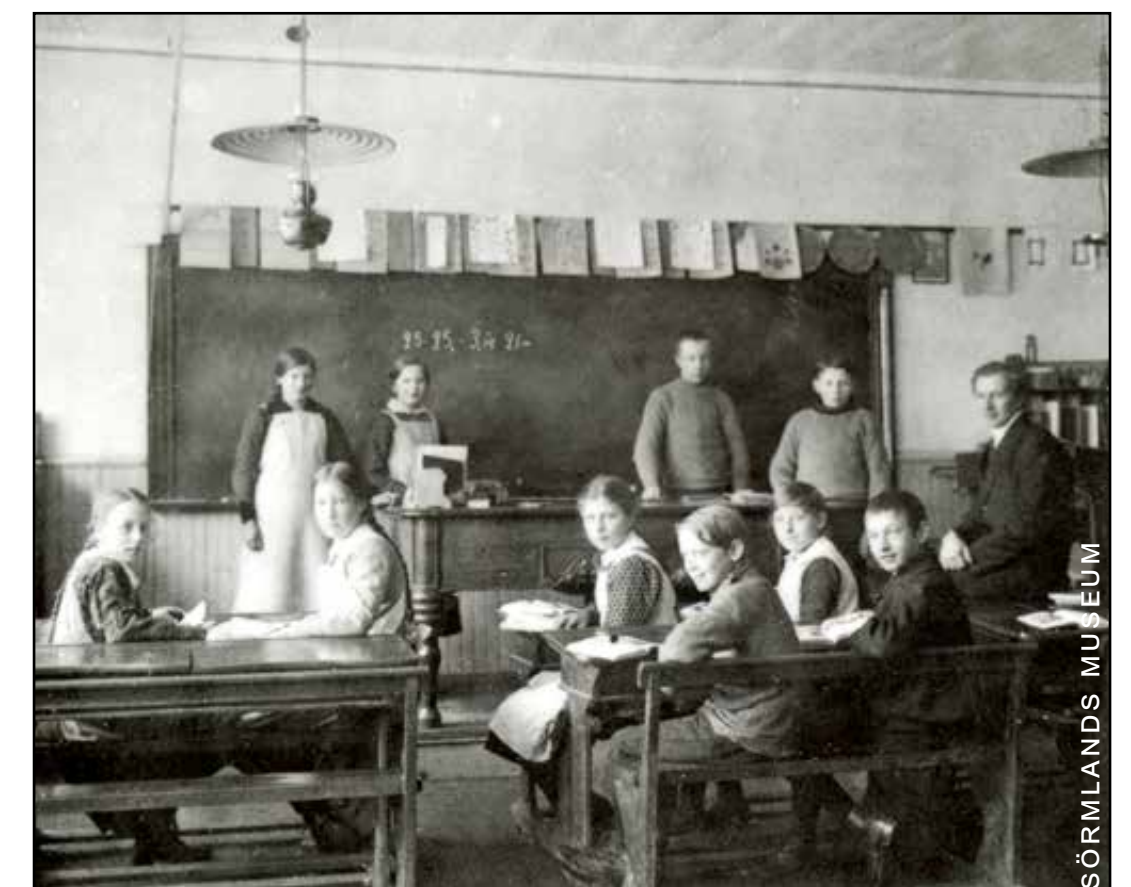
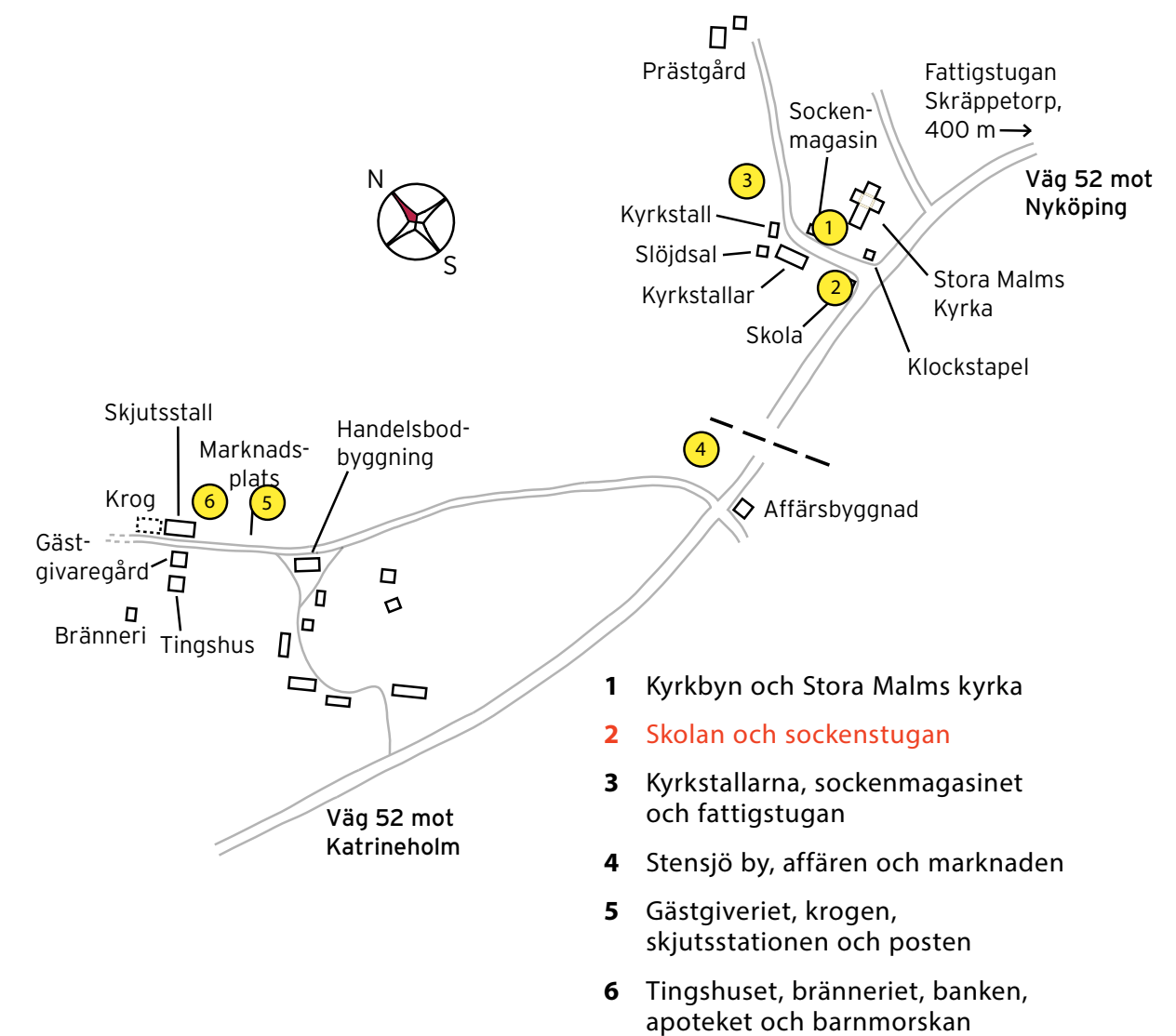
Skolhusen som byggdes vid sekelskiftet 1800-1900-talet var bygdens stolthet. Skolorna symboliserade ett Sverige som satsade på de unga, på utbildning och på att kommande släkter skulle uppfostras till goda medborgare. Ordning och snygghet var ledorden för tidens liberala uppfostringsidéer. Skolorna byggdes på hälsosamma platser och inreddes för att främja elevernas uppträdande. Det är idag inte svårt att se vilket hus i kyrkbyn som var skola. Det märks bland annat på de stora fönstren. I ett samhälle utan elektriskt ljus var det viktigt att utnyttja dagsljuset.

Första gången undervisning nämns i Stora Malms socken är i ett sockenstämmoprotokoll från år 1730. Där

står skrivet att en klockare anställdes för att undervisa barnen. Klockarens uppgift var sedan 1200-talet att ringa i kyrkklockorna, ta ton vid psalmsjungning och att hjälpa prästen. I kyrkolagen från år 1686 stod att klockaren skulle vara "ärlig, trogen och flitig, boklärd och kunna sjunga, så att han däruti kunna undervisa församlingens ungdom."

Fem år efter folkskolestadgan, 1847, beslutade sockenstämman i Stora Malm att skola skulle hållas i sockenstugan vid kyrkan. Den ende som sökte lärartjänsten var Carl Robert Humbla. Han var visserligen inte klar med sin lärarutbildning, men eftersom ingen annan sökte, så anställdes han. Som extra merit åberopade Humbla sin "kännedom i vaccination och åderlätning".

Skolan i Stora Malm har periodvis flyttat runt på olika orter. Mellan 1847-1867 bedrevs skola på 47 olika platser i socknen. Skola har även funnits på Djulö, Sörgölet, Ändebol och i bruksorten Forssjö. 1872 bekostade friherre Carl Jedvard Bonde på storgodset Ericsberg en skola vid kyrkan, vilket en inskription på skolans ena gavel vittnar om. Därför kallades kyrkskolan också för Ericsbergsskolan. Idag används skolhuset som församlingshem. Det lilla röda huset bortom det stora kyrkstallet hörde till skolan och har bland annat varit slöjdsal.



Fortsättningsskolan cirka 1916. Till höger folkskollärare David Hedbor.



Gymnastiksalen, fortsättningsskolan, cirka 1916.

1811 rapporterade prosten J E Follén till Committén för uppfostrings- och undervisningsanstalter i riket att skola hölls i Stora Malms socken.

Pojkar och flickor undervisades på samma sätt "ävensom ingen undervisning lämnas i lantskötsel och slöjderna." Skoldagarna varade från kl 07.00-18.00 utom onsdags- och lördagsförmiddagar och hela söndagarna.

Antalet barn varierade beroende på årstid och på om de barn som bodde långt bort kunde ta sig till skolan eller inte.

tema när kyrkan var centrum i bygden

Sockenstugan

Landets indelning i socknar, styrda av sockenstämmor, är en uråldrig del av det svenska samhället. Det går en tydlig linje från de medeltida socknarna till de moderna institutionerna kommuner och församlingar som ersatte dem på 1800-talet och som ännu finns.

Kyrkolagen från 1686 styrde mycket av socknarnas verksamhet. Lagen var ett sätt för kungen Karl XI att få större kontroll över landet. Det var i sockenstämman som socknens politiska, ekonomiska och administrativa liv avhandlades. Det handlade om allt från fattigvård, undervisning, hälsovård till snöplogning. Brännvinspriset och åtgärder mot farsoter diskuterades också. Många av frågorna drevs på från huvudstaden eller stiftstaden, i Stora Malms fall Strängnäs. Rätt att delta i sockenstämman hade de som ägde jord. Ju mer mark en jordägare hade, ju fler röster fick han. Prästen var stämmans ordförande.

Sockenstämman samlades oftast i sockenstugan. Dessa var vanliga redan på 1600-talet, men då kunde stämman även hållas i kyrkan. En sockenstuga var dock att föredra eftersom mötena ibland gick livligt till. Under 1700-talet tar flera förordningar upp krav på att sock-



Logbal vid Östra Wrå, omkring 1900.

enstugor ska byggas. Vid Stora Malms kyrka byggdes en sockenstuga 1789, men den finns inte kvar idag.

Allt eftersom samhället förändrades fick stämman allt fler frågor att ta ställning till. 1817 skrevs en förordning där sockenstämmans uppgifter förtydligades. Undervisning och fattigvård var viktiga verksamheter.

Varje gård i socknen var skyldig att ansvara för att sockenstämmans beslut om de gemensamma angelägenheterna praktiskt utfördes. Bönderna skötte till exempel en bit var av vägarna eller bidrog med skog till bygget av fattighus. Kunde bönderna inte bidra med material fick de ställa upp med dagsverken.

Utdrag ur Bygninga Balk från 1734 års lag

XXVI CAP.

Huru almäne hus skola byggas

1.§

Alle, som i soknen bo, skola Kyrkio bygga och uppehålla, och hvad ther til hörer: såsom klockostapel, kyrkiomur, soknestufvu, och fattigstufvu. Bygningsverke, körslor, och annar kostnad, utgiöres härtil efter hemmantalet, och dagsverken efter matlagen. Innan något i thy mål företages, skola soknemännen kallas tilhopa, at therom samrådas, och sig förena.

Till vänster: Del av Anders Anderssons karta från 1677 över Stora Malms socken.

Till höger: Skördarbete omkring 1922 vid Fågelö gård. Fotot berättar att personerna från vänster är: Alfred Andersson (Hagtorp), Axel Larsson, godsarrendator, Verner Johansson, Sundström, Edvin Johansson, Hilda Lundqvist, Alva Johansson, Sigrid Klasson (sittande), herr och fru Johansson, Signe, Agnes Klasson (sittande), Sundh, okänd, Per Emil Eriksson, Skagerlind, bokhållare.



tema när kyrkan var centrum i bygden

LANTMÄTERIET

SÖRMALMS MUSEUM

**sörmlands
museum**
En del av Region Sörmland

I samarbete med Katrineholm - Stora Malms hembygdsförening

Kyrkstallarna

Kyrkstallarna påminner om trafiken som gick till kyrkbyn varje sön- och helgdag. Då samlades hästar och vagnar - eller slädar om det var vinter - här vid kyrkplatsen.

Varje gård hade sitt kyrkstall eller sin spilta där hästarna stod under tak medan gudstjänsten pågick. Gårdarna skulle sköta sina spiltor på samma sätt som de skötte sin del av sockenvägen eller sin del av kyrkogårdsmuren. Därför ser stallängorna olika ut beroende på ägarens ekonomi.

Stora Malms socken befolkades först i norra delen. Då bruket i Forssjö växte på 1600-1700-talet ökade befolkningen i södra delen. Avståndet till kyrkan blev då långt och det var nödvändigt att resa med häst och vagn för att kunna ta sig till kyrkan.

På en sockenstämma i Stora Malm 1842 bestämdes att ett plank skulle sättas upp mellan sockenstugan och storgodset Ericsbergs stallbyggnad. Enligt uppgift var Ericsbergs stall byggnaden till höger om det längre kyrkstallet. Sockenstugan finns inte kvar idag. Anledningen till planket var att ”på det att den emellan samma Hus liggande gödselhögen måtte varda afstängd ifrån den vackra kyrkplan, samt den vidriga åsynen af den samma förekommas”.

Till vänster: Utanför kyrkan 1923.

Till höger: Stora Malms kyrka någongång mellan 1880-90. Utanför kyrkan fanns räcken att binda hästarna vid. Kyrkomuren fanns ännu inte.

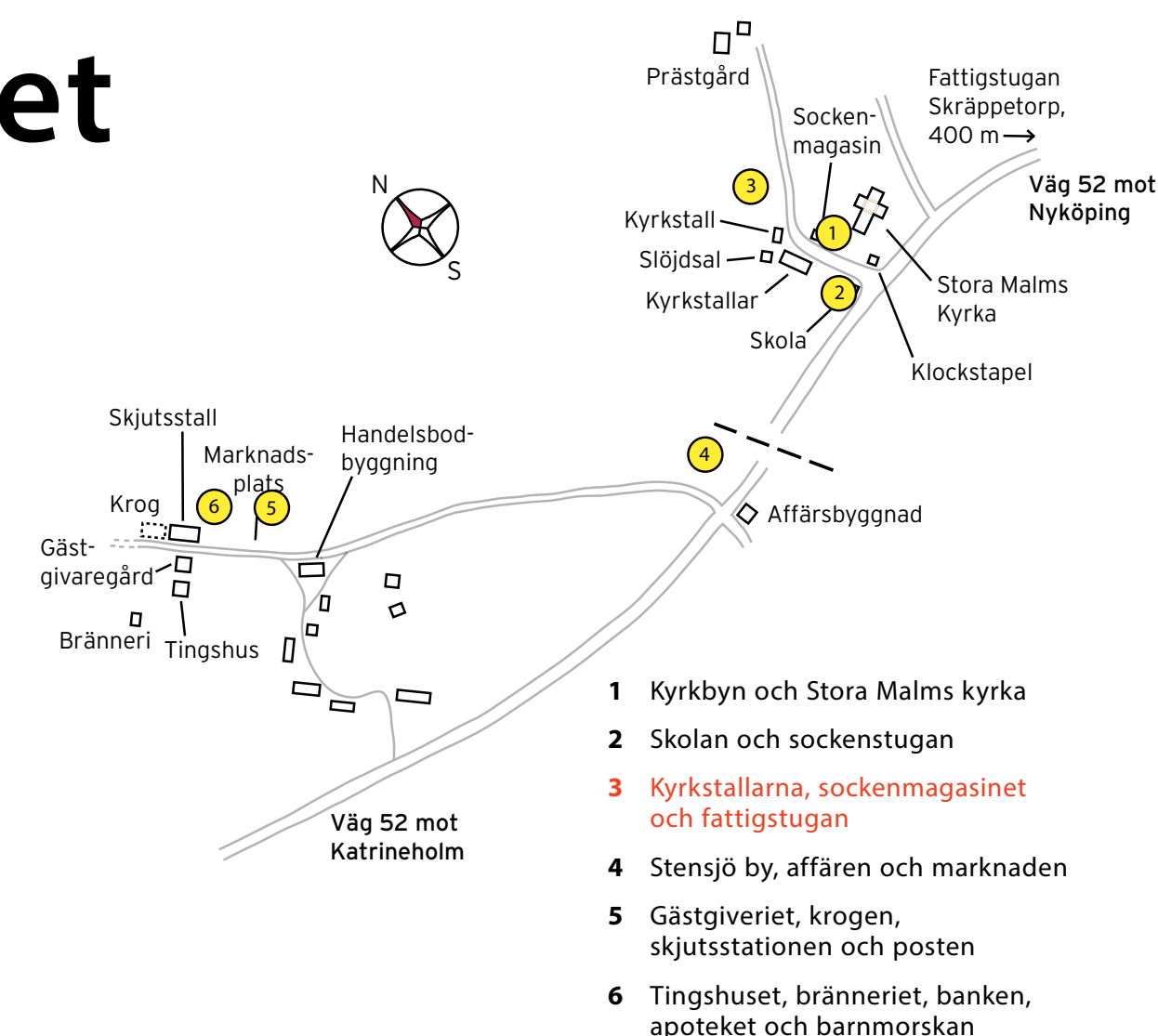


Sockenmagasinet

På 1700-talet lagstiftades att varje socken skulle bygga ett sockenmagasin. Där kunde sockenborna lagra säd under goda år för att använda under år då skörden slog fel. Magasinen var inte bara nödhjälpsupplag, utan också en slags bankrörelse. Spannmål lånades ut med ränta och efter några år hade förhoppningsvis ett kapital samlats som kunde användas för socknens ändamål, som att bygga skola eller fattigstuga.

Sockenmagasinen hade sin storhetstid i början av 1800-talet och minskade i betydelse efter 1830. Anledningen till denna korta livslängd var att naturahushållningen övergick till penningekonomi. Sockenmagasinet byttes mot nya finansieringsmöjligheter, där det var kontanter som gällde. 1850 förlades Oppunda Härads sparbank till Stensjö by. Läs mer om banken på skylt nummer 6.

Sockenmagasinet vid Stora Malms kyrka byggdes omkring 1760, men användes bara som sockenmagasin under några decennier. I en socken som Stora Malm hade de stora jordägarna ett egenintresse att kunna bistå arrendatorerna med utsäde då det behövdes. Därför blev sockenmagasinet inte lika betydelsefullt här som i socknar med en annan ägarstruktur.



Fotbollsmatch utanför sockenmagasinet 1950. Idag används huset av kyrkans personal.

tema när kyrkan var centrum i bygden

Fattigstugan

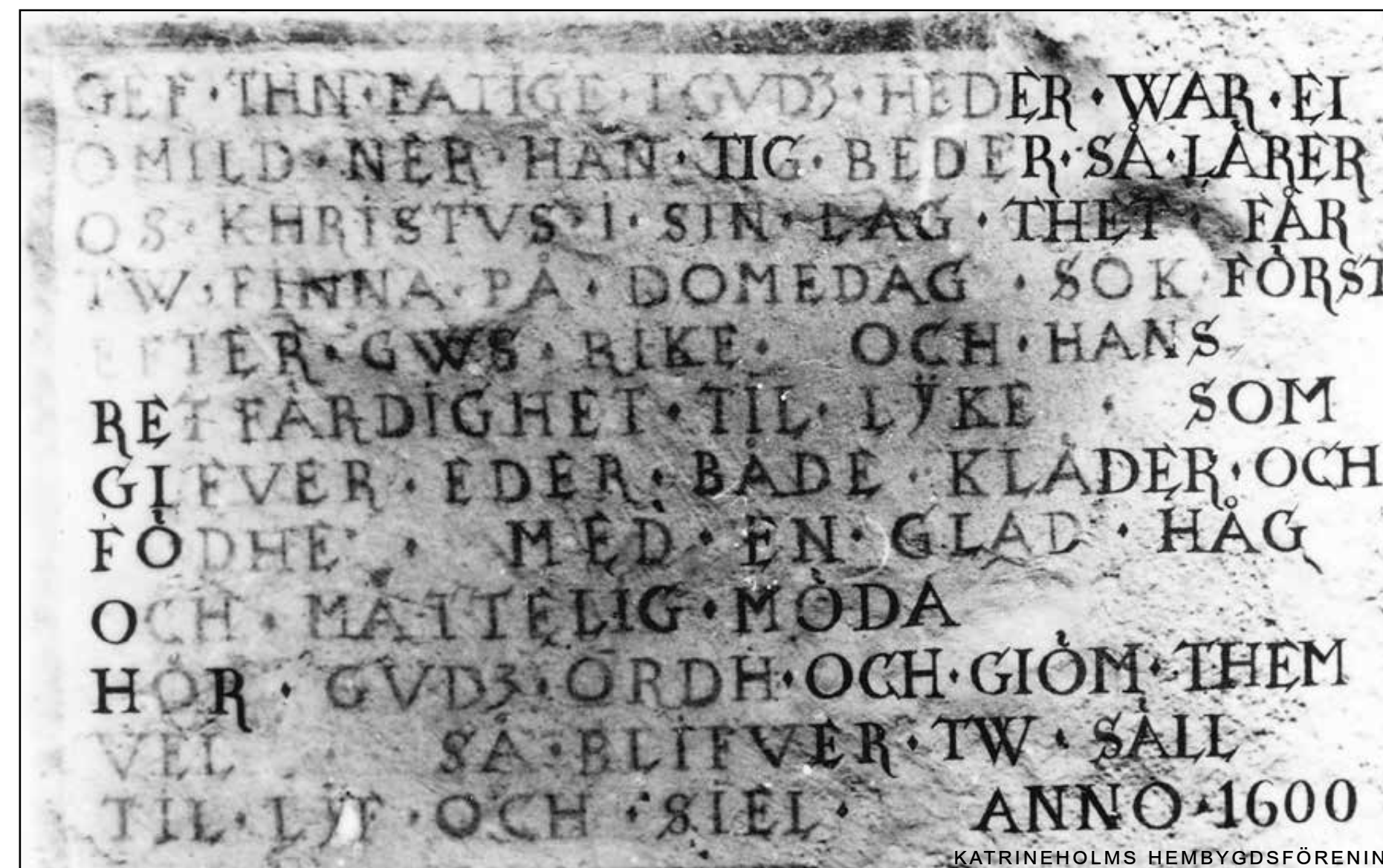
Kyrkolagen från 1686 slog fast att sjuk- eller fattigstugor måste byggas i varje socken och att sockenborna skulle driva dem. 1836 fanns det enligt fattigvårdskommittén 1396 fattigstugor i landet. De är inte lika ofta bevarade som andra byggnader runt kyrkor. Kanske har man velat glömma minnet av fattigsveriges nöd och elände?

Ett vanligt sätt att lösa fattigvårdsfrågan var att dela in församlingen i fattigvårdsrotar. De nödlidande delades upp på olika områden, rotar, där de fick gå runt mellan gårdarna som turades om att ge dem mat och husrum. Ibland byggdes så kallade backstugor åt de fattiga. En sådan by fanns på 1800-talet söder om brukssamhället Forssjö, Fräkenbackstugorna. Här fick de äldre själva bygga sina hus och bo i så länge de behövde. Jordägaren, Ericsbergsgodset, upplät marken.

I början av 1800-talet var fattigdomen stor i Sverige, samtidigt som befolkningen ökade kraftigt. Biskopen och skalden Esaias Tegnér förklarade detta med orden ”freden, vaccinet och potäterna”. Framförallt var det de jordlösa på landsbygden som blev allt fler; torpare, backstugusittare och tjänstehjon. Den ökande befolkningen gjorde det svårt att få brödfödan att räcka.

Vid Stora Malms kyrka fanns bland annat fattigstugan Skräppetorp, 400 meter sydost om kyrkan. År 1895 fanns 12 hjon på Skräppetorp. Här bodde främst gamla torpare och torparänkor. En föreståndarinna, utsedd av sockenstämman, arbetade där och tog hand om de äldsta och sjukaste. Bönderna var skyldiga att leverera matvaror - kött, mjöl, ärtor, gryn - och ved till fattigstugan. Mängden varierade beroende på hur stor bondens gård var.

tema när kyrkan var i centrum i bygden



Så kallad fattiginskrift, en inskription från år 1600 i vapenhuset i Stora Malms kyrka. Vapenhuset är rivet och skriften sitter därför numer exteriört, på kyrkväggen till höger om stora porten. Texten berättar att om man söker Guds rike blir man belönad med både kläder och föda.



Före detta fattigstugan Skräppetorp, cirka 400 meter sydost om kyrkan. Idag är huset privatbostad.



Stensjö by var ett levande centrum från mitten av 1700-talet till 1900-talets början. Vid Stora Malms kyrka, en kilometer öster om Stensjö, hade det redan under medeltiden växt fram ett centrum med kyrkan som mittpunkt. När landsbygdens centrum utvecklades, skedde det inte alltid runt kyrkan. Att driva handel vid kyrkplatsen eller placera gästgiveriet intill kyrkan ansågs olämpligt. Kanske är det en av anledningarna till att Stora Malms centrum utvecklades vidare vid Stensjö by, en bit från kyrkan. Mer om kyrkan finns att läsa på skylt nummer 1.

Den tidigaste anteckningen om Stensjö gård är från 1371. Då skrevs gården Stynsy. Här fanns ett par gårdar och ett antal torp. Gården drevs som en arrendegård fram till 1994, då jordägaren Ericsson övertog brukandet. Under blomstringstiden vid 1800-talets mitt fanns i byn gästgivaregård, skjutsstation, krog, handelsbod, marknadsplats, apotek, bank, postkontor, bryggeri och barnmorska. Om dessa finns mer att läsa på skylt nummer 5-6.

Vid slutet av 1500-talet reste Gustav Vasas yngste son hertig Karl ofta här på vägen mellan sina slott i Nyköping och Örebro. Idag går vägen mellan Katrineholm och Nyköping söder om byn.

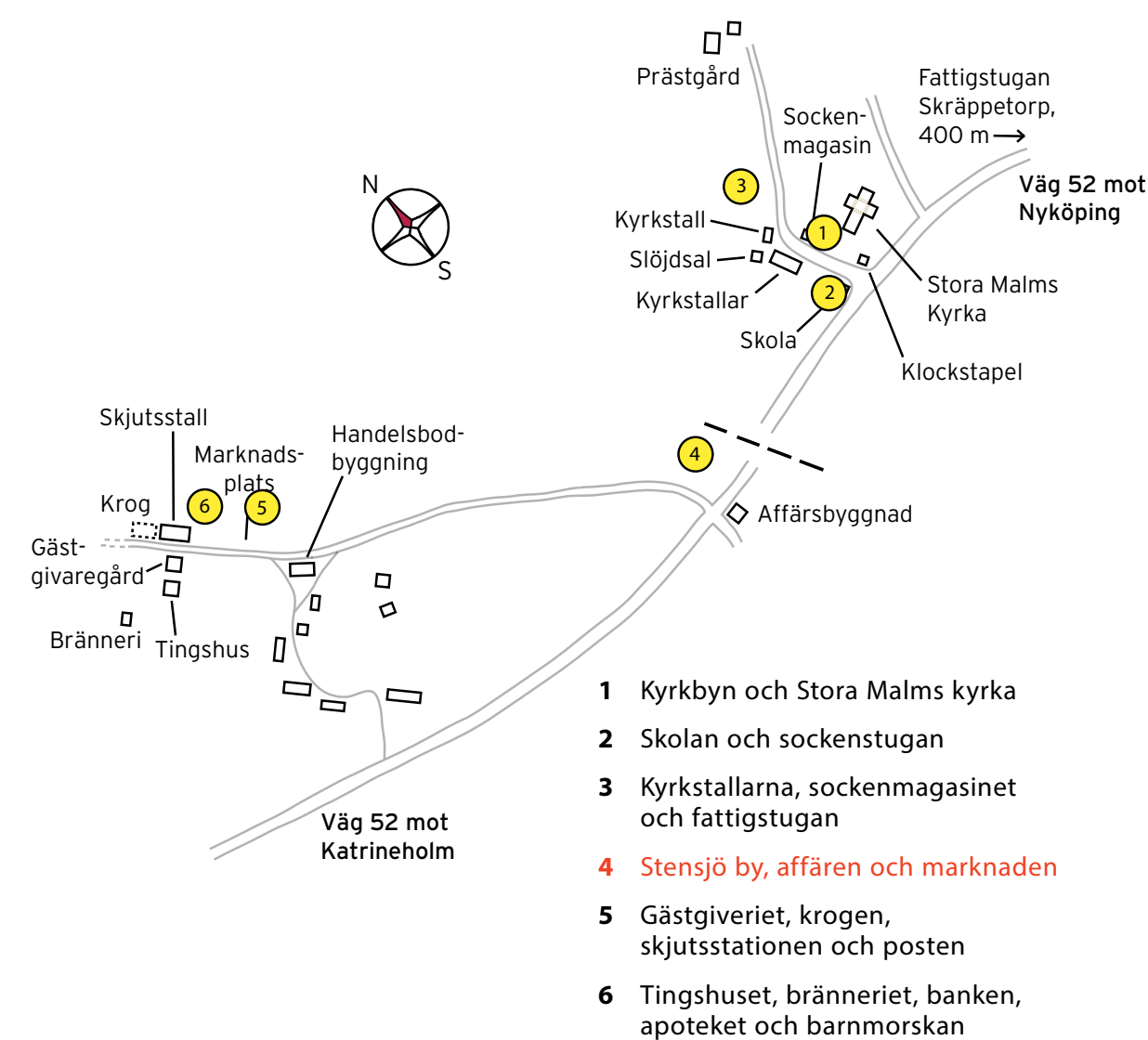
Till vänster: Del av Anders Anderssons karta från 1677 där delar av Stora Malms socken syns.

Till höger: Stensjö by fotograferat från gamla landsvägen 1988.



På 1800-talet kompletterades resande med häst och vagn med ångbåtar och järnvägar. Järnvägen drogs genom landets mer obebyggda trakter. Här i Oppunda härad byggdes en järnvägsstation i närheten av Katrineholms gård, nio kilometer väster om Stensjö. Där stationen byggdes fanns vid denna tid endast några gårdar, åkermark och mindre skogsområden. Det blev järnvägs-samhället som, då västra stambanan invigdes 1862, drog nytta av näringsfriheten som hade införts 1846. Verksamheter etablerades där istället för runt kyrkan eller vid gästgivaregården. Detta drabbade Stensjö, liksom många andra sockencentra i Sverige.

Behovet av skjutsar minskade, liksom gästgivargårdens gäster. Det som satte punkt för Stensjö som socknens centrum var då tinget, sparbanken och apoteket flyttades till Katrineholm under 1800-talets sista decennier. Men fortfarande finns tingshuset, skjutsstallet, handelsbodbyggnaden, gästgiveriet och bryggeriet kvar i Stensjö. Byggnader som berättar om en tid då detta tillsammans med kyrkplatsen var socknens centrum.



Tingshuset och gästgivaregården 1947. Några år senare revs tillbyggnaden på gästgivaregården och idag har huset åter samma kvadratiske grundplan som tingshuset. Bakom gästgivargården skymtar skjutsstallet.

Affären och marknaden

historien i sömmland



tema när kyrkan var i centrum i bygden

Tidigare låg en lanthandel i huset på andra sidan vägen. Den flyttades hit från ett hus i Stensjö by av Oskar Ekstrand, den siste handlaren i Stensjö, då den nya vägen anlades på 1950-talet. Affären drevs fram till 1993.

Den första handelsboden i Stensjö öppnades av Johan Gustaf Gabriel Stenberg 1846. Samma år blev det tillåtet att öppna handelsboder på landet om de låg minst två mil till närmaste stad. Dessförinnan fick inte hantverk och handel förekomma på landsbygden. Tanken var att om handeln koncentrerades till städerna så skulle dessa blomstra och handeln kunde beskattas lättare. Men politiken slog fel. Städerna förblev små med få borgare. Nu erbjöd den nya näringsfriheten möjlighet att starta affärsverksamhet även på landsbygden.

Det berättas att Stenberg betjänade sina kunder genom en av gästgiveriets dörrar. Detta var den enda affären mellan Nyköping och Örebro. Senare uppfördes ett separat affärs- och bostadshus, den stora vita så kallade handelsbodsbyggningen.

Varor såldes också på marknaden i Stensjö en gång i månaden, med början 1854. 1879 skrev Södermanlands Läns Tidning en artikel om ett besök på marknaden. Där berättas om en mängd försäljare: klädeshandlare, hatthandlare, läderhandlare, bleckslagare, krukmakare, kopparslagare, glas- och porslinshandlare. Den som ville roa sig kunde spela på lyckohjul, spela tärning, se på trollerikonstnärer eller bli spådd av en spågubbe. I oktober och april hölls större torgdagar, så kallade stormarknader. Då såldes även hästar, oxar, kor, svin och får.

Då nya städer växte fram med fler affärer och större utbud, tynade landsbygdens torgdagar bort. Då Katrineholms järnvägssamhälle hade vuxit till en stad 1917 lades marknaden i Stensjö ner efter beslut av kommunalstämman.



Den nya lanthandeln vid väg 52, fotograferad 1984.



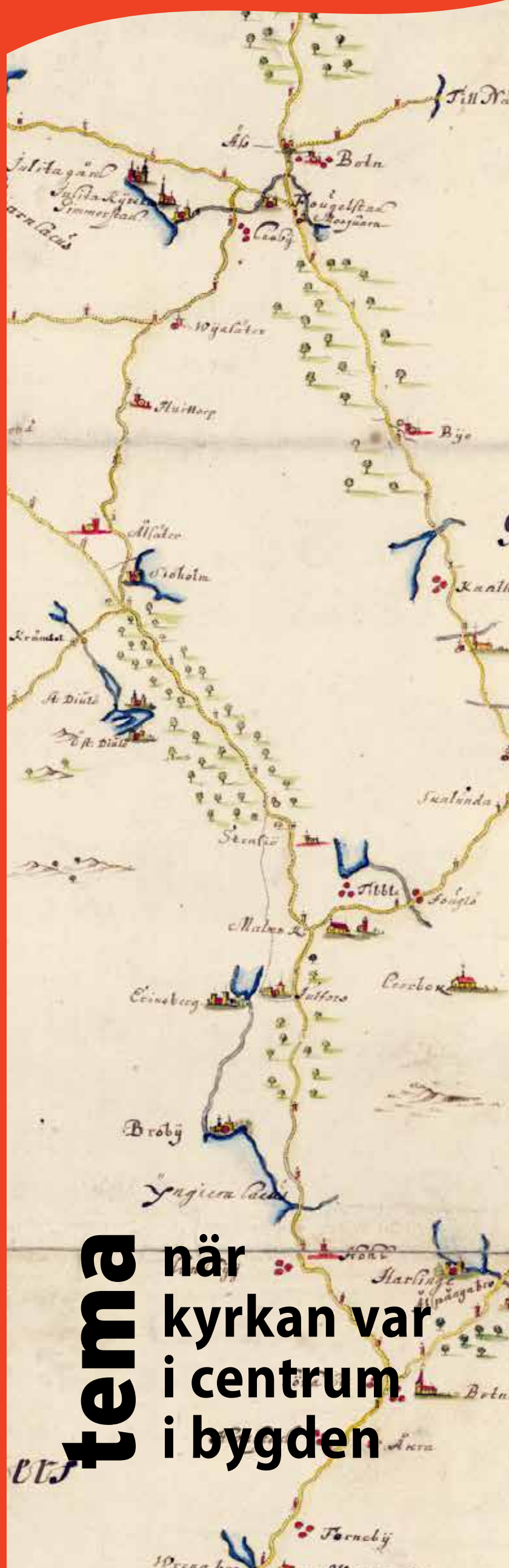
Handelsbodsbyggningen som bland annat inhyste handelsbod och bostäder.



Det var här mellan träden som marknaderna hölls i Stensjö by. I bakgrunden syns den så kallade handelsbodsbyggningen.

Gästgiveriet och krogen

historien i sömmland



I Alsnö stadga från 1280-talet bestämdes att det i varje by skulle finnas en man som tog hand om de resande. Alsnö stadga är ett dokument utfärdat av dåvarande kungen, Magnus Ladulås Birgersson. Enligt Eric Dahlbergs dagboksanteckningar fanns det en gästgivaregård i Stensjö vid mitten av 1660-talet. Dahlberg var bland annat fältmarskalk och ansvarade för Sveriges befästningar vid denna period. 1650-1667 ägdes Stensjö av Jacob Flemming, så möjligen var det han som anlade gästgiveriet.

1649 stiftades en gästgivareförordning som organiserade resandet i Sverige. Där bestämdes att det i varje län skulle finnas gästgiverier på två mils avstånd på de större vägarna. Förordningen utvecklades och förändrades genom åren. Varje gästgivaregård skulle ha en bok där gästerna skrev sitt namn, varifrån de kom, vart de skulle och eventuella klagomål. Boken granskades ett par gånger om året av häradsrätten som rapporterade problem till landshövdingen, som hade rätt att avskeda gästgivare som inte skötte sig.

Skjutstationen och gästgiveriet är de äldsta verksamheterna i Stensjö by. Läs mer om skjutstationen på andra sidan. Vägen förbi Stensjö gick mellan de betydelsefulla städerna Nyköping och Örebro. Här behövde resenären en plats för mat, logi och hästbyte. Dessutom



Gästgivaregården då huset var utbyggt, mellan 1880-talet och 1950-talet.

var avståndet från Stensjö till närmaste gästgivaregårdar de lagstadgade två milen. Ett minne av den gamla vägsträckningen är en milsten bortom skjutstallet, intill åkerkanten.

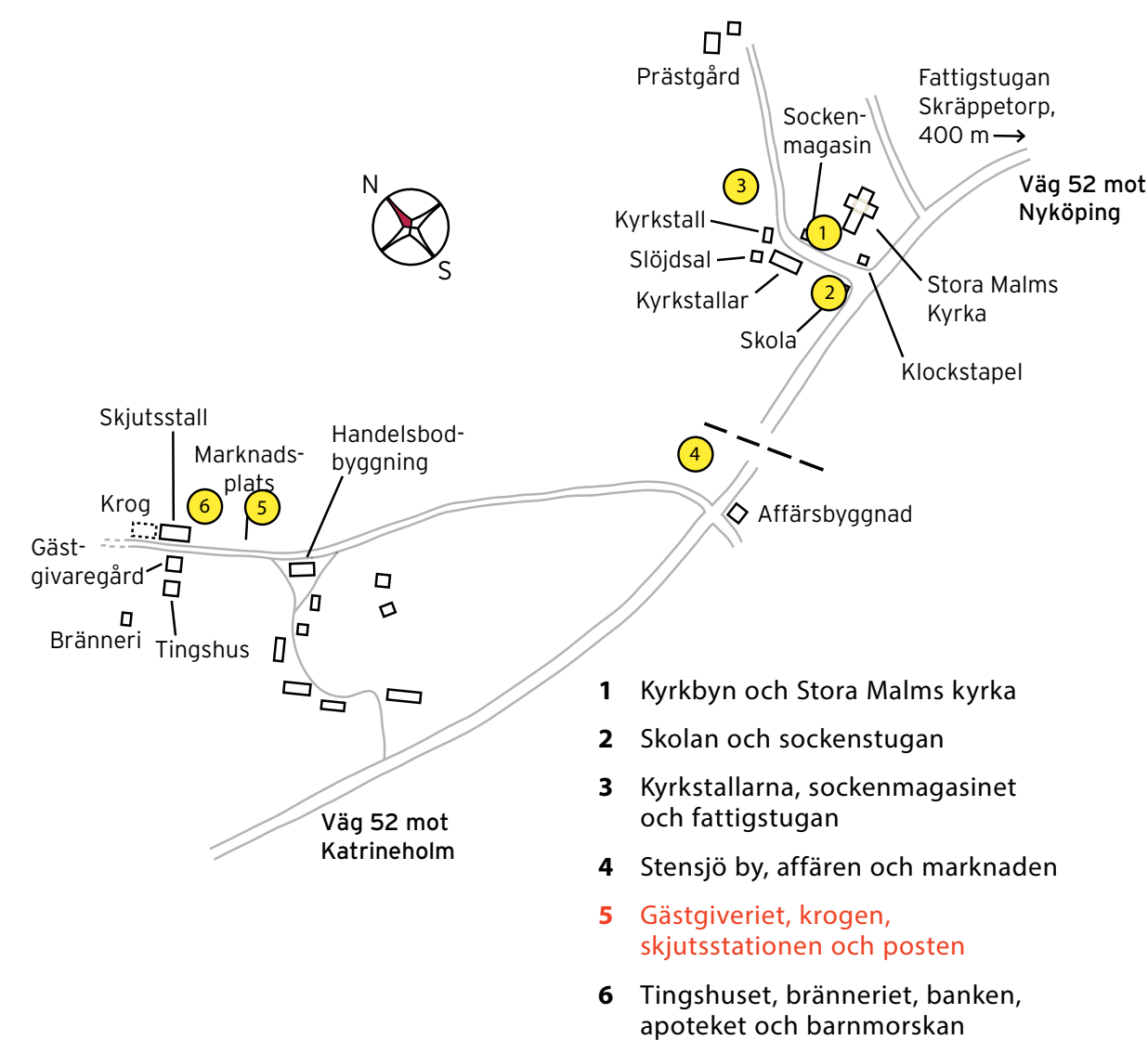
Det kvadratiske gästgiveriet byggdes 1750 och byggdes ut 1883. Gästrummen var indelade i tre klasser. Vid slutet av 1800-talet betalade gäster 1 kr/natt för de bästa rummen. Övernattning i klass tre kostade 50 öre/natt. Klass tre låg till vänster om skjutstallet, i samma byggnad som krogen. Skillnaden mellan krogen och gästgivaregården var att krogen hade bildats som ett naturligt rastställe av resenärerna själva, medan gästgiverierna bildades genom lagstiftning.

Krogen i Stensjö by stängdes år 1877 och blev därefter drängstuga. Då andra världskriget pågick 1939-45 gick byggnaden ett dystert öde till mötes. Den revs för att bli ved. Gästgiveriet i Stensjö upphörde år 1919. Då användes huset bland annat för bevaringsmönstringar och kommunalstämmans möten. Det blev också ett dansställe för katrineholmarna. Efterhand upphörde evenemangen och på 1950-talet revs tillbyggnaden och huset återfick sitt ursprungliga utseende.

Utdrag ur Bygninga Balk från 1734 års lag

XXV VIII Cap.
Om gästgifvare
4. §

Gästgifvare må sälja vin och öl kanne och stopetals, och matvahrer, som han gitter och förmår hålla. Bor han å landet; hafve våld, at thet, som ther finnes, til fin nödtorft upkiöpa, och i sitt hus utspisa. Husmans kost och dricka, säng, lius, ved och hestefoder skal han alltid för vägfärande i förråd hafva. /.../ Hästar, sadlar, vagnar, kärror, slädar och båtarm hålle gästgifvare så många, som honom ålagt är. Gör han thet ej, eller är ej alt så godt och färdigt, som thet vara bör; böte som i 7. § skils.



- 1 Kyrkbyn och Stora Malms kyrka
- 2 Skolan och sockenstugan
- 3 Kyrkstallarna, sockenmagasinet och fattigstugan
- 4 Stensjö by, affären och marknaden
- 5 Gästgiveriet, krogen, skjutstationen och posten
- 6 Tingshuset, bränneriet, banken, apoteket och barnmorskan



Ovan: Gamla krogen och skjutstallet. Södermanlands läns Tidning skrev 1879 om ett besök på gästgiveriet i Stensjö. I den ena salen var det "fint men inte pråligt" och i den andra salen var det si och så, med husmanskost för 1,25. De flesta hade med sig matsäck som dukades upp och ställdes i ordning av barnmorskan Ulla-Lotta Andersson som var gift med hållkarlen Gustav. Mer om Ulla-Lotta finns att läsa på skylt nummer 6, och mer om Gustav finns att läsa på andra sidan av denna skylt.

Längst till vänster: Del av Erik Agners karta från 1683-88 där bland annat Stensjö är utritat.

Stora Malm

historien i sömmland

Skjutsstationen

Till fots, på hästryggen, med häst och vagn, med släde eller båt. Sätten att resa har varit olika genom tiderna. Under 1600-talet förbättrades Sveriges vägar och det blev vanligare att resa i vagn.

För att kunna resa med häst och vagn infördes ett skjutsväsende, med lokala variationer, i samband med gästgivareförordningen 1649. Skjutsarna knöts till gästgivargårdarna. Gästgivaren var den som i första hand skulle ansvara för skjutsarna och se till att det fanns husrum, hästar, sadlar, vagnar, slädar och annan utrustning. Gästgivaren skulle också hålla med mat och öl till resenärerna samt havre, hö och halm till hästarna. I andra hand var det bönderna som skulle ställa upp med skjuts. De hade så kallad skjutsplikt och skulle infinna sig vid gästgivargården för en viss tid åt gången, ofta ett dygn. Räckte inte dessa så kallade hållhästar, så kallades andra bönders reservhästar in.

Den som höll reda på resenärerna, hästarna och skickade bud var skjutsstationens hållkarl. En av hållkarlarna i

Stensjö var Gustav Andersson, född 1820. Gustav började arbeta vid Stensjö gästgiveri och skjutsstation som femtonåring och stannade där till sin död 1909. Gustav har berättat att arbetsdagarna började klockan fem på morgonen. Gustav var gift med barnmorskan i Stora Malm, Ulla Charlotta Andersson, kallad Ulla-Lotta. Mer om Ulla-Lotta finns att läsa på skylt nummer 6.

Under slutet av 1800-talet tog ångbåtar och järnvägar över som främsta transportmedel framför häst och vagn. Skjutsplikten upphörde 1878 och ett entreprenörssystem infördes där den som utförde arbetet, ofta en gästgivare, fick lön för arbetet.

Skjutsstallet i Stensjö byggdes 1796. I mitten av 1800-talet hade Stensjö 16 egna hästar och 32 hållhästar. Dessa hästar kallades in då det kom många resande. Skjutsstationen vid Stensjö upphörde 1923.



Del av Erik Agners karta från 1683-88 med bland annat Stensjö. Kartan visar bland annat gästgivargårdar, säterier och kyrkor. 1861 utgick 39 974 hästar från länets gästgivargårdar. 1866 var summan 22 430 stycken och 1881 utgick 9 548 hästar.

Posten

Stensjö är känd som postgård mellan Nyköping och Örebro sedan 1727. 1875 öppnades en poststation i lanthandeln i Stensjö. Föreståndare var handelsmannen Stenberg, som för sitt arbete fick 100 kr/år i lön. Man skulle kunna tro att denna genomfartsled med gästgivargård, handelsbod och skjutsstall var en lämplig plats för en poststation, men så blev det inte. Poststationen drogs in redan 1877 och stämplade brev från Stensjö är ytterst ovanliga.



På bilderna ovan och till vänster: Gustav Andersson, hållkarl i Stensjö by vid mitten av 1800-talet och hustrun Ulla-Lotta, barnmorska.



Fotot från tidigt 1900-tal med från höger krogen, skjutsstallet och gästgiveriet. I gästgivargårdarnas skjutsdagböcker kan man läsa vilka som använde sig av skjutsväsendet. Främst var det resenärer med god ekonomi som hade råd att åka skjuts, som ämbetsmän, officerare, tjänstemän och köpmän. Kvinnor som reste ensamma med skjuts var ovanliga i alla samhällsklasser.

tema när kyrkan var centrum i bygden

KATRINEHOLMS KOMMUNARKIV

KATRINEHOLMS KOMMUNARKIV

SÖRMLANDS MUSEUM

sörmlands
museum

En del av Region Sörmland

I samarbete med Katrineholm -
Stora Malms hembygdsförening

"Historien i Sörmland" finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Stora Malm

Tingshuset

historien i sörmland



tema när kyrkan var centrum i bygden

Fram till 1849 var rättsväsendet indelat i fyra instanser. Första instansen på landsbygden var häradsrätten och i städerna kämnärsrätten. Andra instansen på landet var lagmansrätten och i städerna rådhusrätten. Tredje var hovrätten och fjärde instans högsta domstolen, vilka gällde både stad och landsbygd.

I häradsrätten dömde häradshövdingen. Till sin hjälp hade han en häradsnämnd, bestående av tolv bönder. Enligt 1734 års lag skulle det hållas så kallade lagtima ting tre gånger om året. Om något allvarligare brott inträffade där emellan kallades till urtima ting. Tingsmötet skulle inledas med en gudstjänst. Därefter skulle häradshövdingen kungöra ting och tingsfrid och framföra ärenden från staten till folket. Därpå följde brottsmål och tvister mellan personer som bodde långt ifrån tingsplatsen. Häradshövdingen tog upp ärenden i den ordning han ville, med alla tidskrävande mål sist.

En av de mest omtalade fångarna var soldaten Eric Lind. Han och drängen Carl Sundin i Valla hade den 9 november 1826 mördat soldaten Sik och dennes hustru.

Lind satt dessutom fängslad för att han ”besovit” en gift kvinna, det vill säga han hade ”begått hor”, och ”dubbelt hor” eftersom han själv var gift.

Det första tingshuset i Oppeby härad byggdes i Stensjö på 1760-talet. Tidigare hade ting hållits på olika platser inom häradet som bestod av 13 socknar. Tingen hölls i Stensjö till 1880-talet, då rätten flyttade till stationssamhället Katrineholm. Tingshuset i Stensjö finns kvar och är idag bostadshus.

Bränneriet

Brännerier och bryggerier var viktiga i äldre tiders självhushåll och var vanliga på gårdarna. De hade ofta flera funktioner. Här bryggdes öl, brändes brännvin och här tvättade man. Det var praktiskt att använda samma lokal eftersom varmt vatten behövdes både till starkvarutillverkning och tvätt. Här hölls även storbak och slakt.

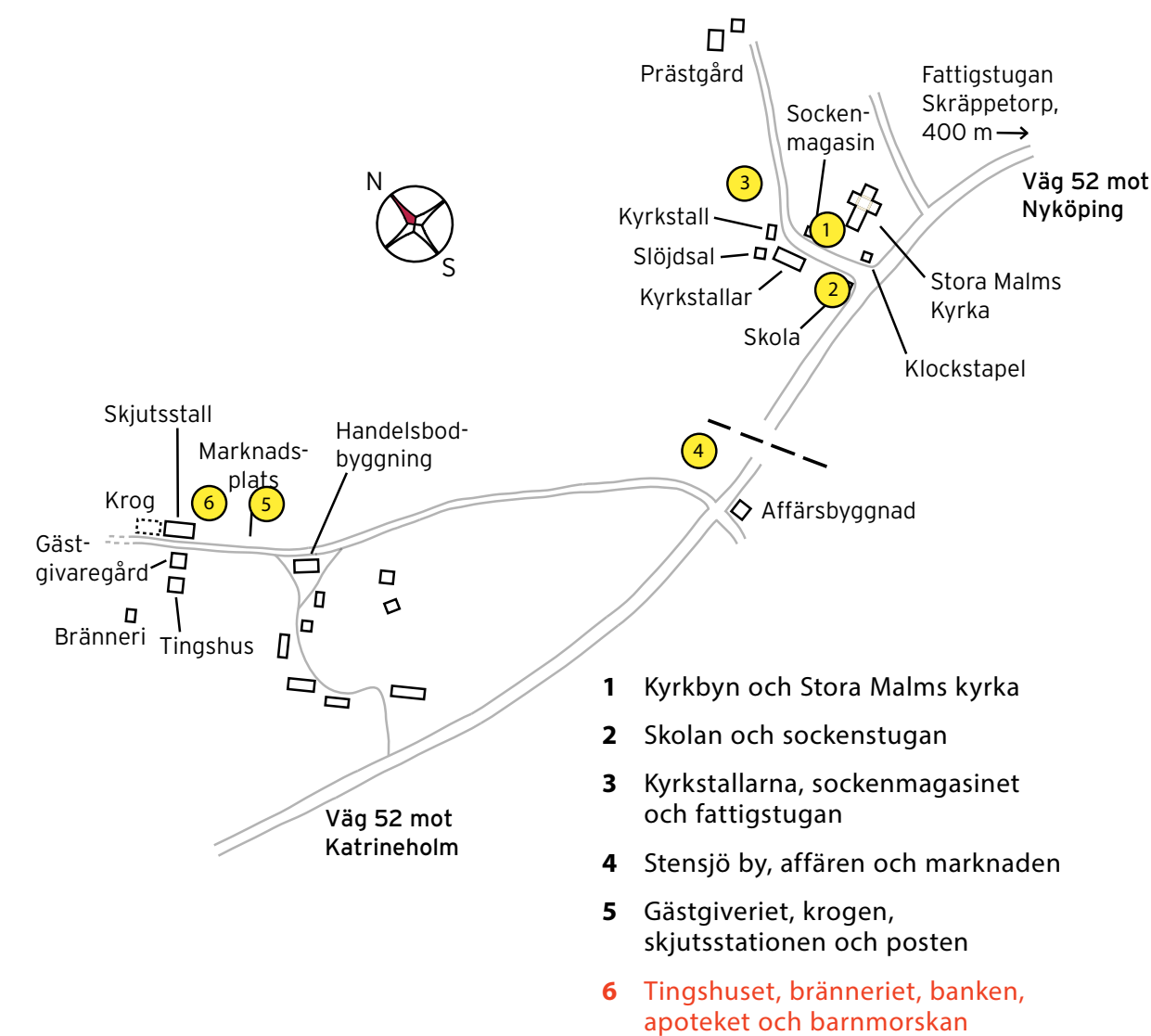
Varje hushåll hade rätt att brygga de starkvaror som behövdes, den så kallade husbehovsbränningsrätten. Denna upphävdes av Gustav III en period på 1770-talet, något som ledde till våldsamma protester och lönnbränning. Rätten att bränna hemma återinfördes delvis år 1800.

Superiet var utbrett under 1800-talet. Gustav Andersson, hållkarl vid Stensjö på mitten av 1800-talet, har berättat att arbetsdagen började med en sup klockan fem på morgonen. För att motverka drickandet växte nykterhetsrörelsen fram. Rörelsens arbete ledde till att riksdagen 1855 återigen förbjöd husbehovsbränningsrätten. I Stensjö användes bränneriet som tvättstuga ända in i modern tid,

vilket säkert var husets räddning. Ett användbart hus rivs inte. Byggnaden restaurerades på 1990-talet av Katrineholms kommun under ledning av Sörmlands museum.

Redskap från tingshuset i Stensjö. Den fyrkantiga öglan är ett dubbelt handjärn. Händerna skruvades fast med tvingen i mitten av järnet. Fången kedjades sedan fast i muren. De stora järnen är till för fötterna och det lilla i mitten är ett enkelt handjärn.

Foto Sörmlands museum.



Bränneriet med tingshuset i bakgrunden, 1990-tal. 1838 brändes 15 000 liter brännvin vid Stensjö. 1850 upphörde brännvinstillverkningen och utskänkningen av brännvin vid gästgiveriet upphörde 1875.

sörmlands museum
En del av Region Sörmland

I samarbete med Katrineholm - Stora Malms hembygdsförening

”Historien i Sörmland” finns på många platser i länet. Alla skyltar finns att se på: www.sorlandsmuseum.se

Banken

Sveriges ekonomi var dålig och fattigdomen svår i början av 1800-talet. För att förebygga fattigdomen förespråkade staten sparinrättningar. Detta blev starten på det svenska sparbankssystemet. De första sparbankernas mål var att förvalta de mindre bemedlades sparande. Mellan 1865-1885 utvecklades sparbankerna explosionsartat och nästan 200 sockensparbanker startades. Anledningen var problem inom jordbruket. Missväxt hade lett till dålig ekonomi för många bönder. Därför förordades sparbanker i varje socken. Vid 1800-talets mitt fanns det 325 sparbanker i landet, varav 90 i städerna. Ungefär vid samma tid utvecklades affärsbankerna. På 1870-talet fanns det 37 affärsbanker med 190 kontor i landet. Sparbankerna vände sig till folket och affärsbankerna till företag.

Oppunda härads sparbank och pupillkassa öppnade i tingshuset här i Stensjö 1850. Pupillkassa innebar att banken kunde förvalta omyndigas ekonomi. Redan tidigare fanns sparbankernas föregångare – sparinrättningar – i Västra Vingåkers och Stora Malms socknar. 1839 hade en sparkassa bildats i Forssjö för bruksanställda.

Under 1850-60 talen var bankens verksamhet i Stensjö liten. Det första året satte 181 personer tillsammans in totalt 3721 kr. Efter tio år hade drygt 700 kunder satt in knappt 70 000 kr. Sparbanken var öppen mellan klockan 10 och 12 en dag i mån-aden. Då torgdagar infördes vid Stensjö 1854 samordnades bankens öppettider med torgdagarna, vilket ökade bankens chanser att växa.

Under högkonjunkturen i början av 1870-talet väcktes idén att banken borde vara på plats på torgdagarna i Katrineholm. Stationssamhället Katrineholm hade växt fram då järnvägen anlades där på 1860-talet. På torgdagarna var stora mängder pengar i omlopp, vilket banken kunde utnyttja. Då tingshuset flyttade från Stensjö till stationssamhället 1881 följde därför sparbanken med.

Barnmorskan

Först i mitten av 1600-talet började staten att intressera sig för jordegummornas - barnmorskornas - urgamla arbete. I slutet av århundradet gavs en lärobok för barnmorskor ut, vilken var den första svenska medicinvetenskapliga läroskriften. 1712 utexaminerades de första barnmorskorna i Sverige.

Första gången en barnmorska nämns i Stora Malms socken är i ett sockenstämmoprotokoll från 1751. Då uppmanade sockenstämman kvinnor att utbilda sig till barnmorskor i Stockholm. Visserligen fanns här en jordegumma i socknen, änkan Kjerstin Ersdotter, men hon var inte utbildad. På 1850-talet anställdes Ulla-Lotta Andersson, utbildad i Stockholm i två år, som socknens barnmorska. Till en början utgick ingen fast lön, utan patienterna betalade det de hade råd. Men 1876 hade Ulla-Lotta fått fast inkomst, 300 kr/år. Ulla-Lotta verkade som barnmorska fram till 1896 då hon dog, 63 år gammal. Ulla-Lotta hjälpte te också till att servera vid gästgiveriet i Stensjö. Hennes man, Gustav Andersson, var hållkarl vid skjutsstationen. Läs mer om honom på skylt nummer 5.

Ulla-Lottas verksamhet i socknen följdes av andra barnmorskor fram till 1934. Då gjordes en ny distriktsindelning i området, där Katrineholms stad och Stora Malms kommun ingick. Barnmorskan kom därför att stationeras i Katrineholm istället.

Apoteket

1847 flyttades apoteket från Floda till Stensjö. Apoteket låg i den stora vita så kallade handelsbodbyggnaden och där bodde också apotekaren. Strax intill låg trädgården där medicinalväxter odlades. I apoteket fanns också ett laboratorium. 1884 flyttade apoteket till stationssamhället Katrineholm.



Ovan: Ulla-Lotta Andersson, barnmorska i Stora Malms socken vid mitten av 1850-talet. Bredvid står maken Gustaf som var hållkarl vid Stensjö bys skjutsstation.

Fotot till vänster visar också Ulla-Lotta.



Oppunda härads sparbank låg i tingshuset, foto från 1950.

tema när kyrkan var centrum i bygden